

EL PROCÉS D'INDUSTRIALITZACIÓ I L'ORGANITZACIÓ DEL TEMPS EN EL TREBALL (Mitjans S.XIX-1936)

MIQUEL PIERAS VILLALONGA
INCA, 10 D'ABRIL DE 1994

1. INTRODUCCIÓ

Amb la present comunicació volem presentar els resultats d'un conjunt d'investigacions centrades en el procés d'industrialització. El nostre objectiu és doble. En primer lloc, presentar les conclusions més importants sobre el procés d'industrialització a Inca i l'organització de la producció al sector sabater. En segon lloc, presentar els primers resultats sobre l'organització del temps en el treball a partir del procés d'industrialització. L'espai temporal sobre el qual desenvoluparem la nostra anàlisi serà la ciutat d'Inca entre la segona meitat del S.XIX i les tres primeres dècades del S.XX.

Per l'elaboració d'aquesta comunicació hem utilitzat diverses fonts. La més utilitzada ha estat la matrícula industrial. Aquesta font aporta una gran informació: el nom de cada industrial, el lloc on desenvolupa les seves activitats, la quantitat que paga a l'estat, el número i característiques dels telers (en el cas dels teixidors), el tipus de tallers dels sabaters (amb màquines, sense màquines, nombre de treballadors), etc. Però la matrícula industrial no és una font completament fiable. S'ha de considerar, sempre, la possibilitat del frau fiscal. Però aquest fet no implica que la matrícula no sia una peça clau a l'hora d'analitzar la indústria local ja que és, pràcticament, l'única eina de què disposam els historiadors (Martínez Carrion, 1992).

2. EL PROCÉS D'INDUSTRIALITZACIÓ (Mitjans S.XIX-1936)

En aquest primer apartat precisarem com es va desenvolupar el procés d'industrialització a Inca. Ens centrarem, únicament, en dos sectors molt concrets: el tèxtil i el sabater.

Actualment, la historiografia sobre els processos d'industrialització i les seves conseqüències ha estat revitalitzada amb noves aportacions¹. Aquestes noves investigacions, mitjançant anàlisis microeconòmiques, han descobert una «nova» Revolució Industrial fonamentada en la petita indústria, en el petit obrador, vinculada a les petites maquinàries i eines i on la importància del treball femení i infantil és tan important com la dels obrers de les fàbriques. Aquests historiadors analitzen amb profunditat el sistema de «putting-out», les estructures artesanals, els fracassos d'algunes indústries... La conclusió a la qual s'arriba és que el procés d'industrialització va seguir unes pautes molt irregulars, es combinaven vells i nous models d'organització i conviuen al mateix temps el sistema artesanal i el sistema fabril.

La indústria inquera, durant la segona meitat del S.XIX i principis del XX, segueix aquestes mateixes pautes, observades ja en altres zones de les Illes, és a dir, convivència de velles i noves formes de produir. Per exemple, en el sector tèxtil, fins el 1888, no s'inicià la mecanització dels sistemes de producció. Fins aquesta data només es coneixien els telers manuals de cànem o cotó. Però el procés de mecanització, iniciat cap al 1888, en el sector tèxtil no és ràpid ni excloent, és a dir, entre l'aparició dels primers telers mecànics i la desaparició dels telers manuals transcorren quasi trenta anys i, a la vegada, els mateixos fabricants que mecanitzen la producció segueixen conservant telers manuals. A més, el procés d'industrialització a Inca en el sector tèxtil no serà un èxit rotund, ja que dels quatre intents de mecanització que duen a terme diversos fabricants, a finals del s XIX, només sobreviurà el de Vicenç Ensenyat.

En el sector del calçat, en quant a la infraestructura productiva, tampoc no es pot parlar d'un procés unidireccional, s'ha de parlar, més bé, d'un procés multidimensional (QUADRE 1). Segurament, fins al darrer quart del segle XIX tota la producció de sabates a Inca es realitzava a partir del sistema gremial: tallers petits amb una producció limitada, el sabater comença i acaba la sabata, hi ha pocs treballadors al taller i les relacions laborals segueixen el model **Mestre-Fadrí-Mosso**. Però en el darrer quart del S.XIX el nombre de sabaters, respecte a mitjans de segle, es triplica.

---

¹ Aquestes noves aportacions tenen el seus orígens, sobretot, a l'obra de Maxine Berg «La era de las manufacturas» (1987) i estarien en clara contradicció amb les conclusions que aporta D. Landes a «The Unbound Prometheus» (1969). A Mallorca, concretament, les teories que proposava M. Berg han estat seguides per Carles Manera el qual, juntament amb el Grup Estudis Econòmics, ha duit a terme una ampla labor d'anàlisi de la industrialització local que s'ha concretat amb nombroses publicacions.

És en aquest moment quan es produeixen una sèrie de canvis. En primer lloc, augmenta el nombre de sabaters «obrers» però es manté el nombre de sabaters «patrons». Paral·lelament a aquest fet alguns patrons, per una part, centralitzen la mà d'obra a determinats tallers² però sense aplicar una divisió total del treball i, per altra part, donen feina a domicili. En segon lloc, ja durant els primers anys del S.XX el nombre de sabaters continua creixent. Al mateix temps s'inicia la concentració dels sabaters «obrers» a les fàbriques, que suposarà la mecanització parcial del procés de fabricació i l'inici d'una clara divisió del treball. Però aquesta mecanització no ens durà a la desaparició ràpida del treball domiciliari i del vell sistema gremial que sobreviu fins ben entrat el segle XX³. La situació dins el sector del calçat, durant les primeres dècades del segle XX, és prou complicada. És el moment en què encara són vigents els antics models del S.XIX, però ja s'observen les primeres manifestacions del nou model fabril. Aquests trets es poden observar clarament en el següent text aparegut a la premsa local inquera el 1915:

«...els fadrins de casi totes les parroquies han entimat an es seus mestres que volen fer polseguins (sabates per a l'exèrcit francès), els mestres que molts d'ells tenen parroquia de vint i trenta anys, a pobles determinats de Mallorca, se veven obligats abandonar la seva clientela per no dispondre de trebaiadors que vulguen fer calçat fi...quan s'acabarà la demanda de polseguins que faran aquests trebaia-dors? Els amos qui hauran perduda la parroquia no tendrán feina per ells, venguent a complicar la crisi venidera, es fet que tres fabricants importants d'Inca, dins breus temps ja hauran instalades maquinàries de fer sabates»

Si analitzam aquest text podem observar com durant l'any 1915 no hi ha establert el model de relació entre *treballador* i *empresari*, en el qual el treballador està totalment subordinat a l'empresari. En aquest text es veu clarament com el fadrí pot exigir al mestre, inclús, el mercat de demanda pel qual s'han de produir les sabates. És a dir, hi hauria una situació més o manco d'igualtat entre patró i obrer. Des d'aquest any, però molt lentament, es veu com els «mestres» (futurs empresaris) inicien un procés de reforma i mecanització dels tallers. Això els pemetrà disciplinar la mà d'obra, abaratir la producció, desfer-se de les exigències dels «fadrins» i poder prescindir dels obrers especialitzats que feien tota la sabata i substituir-los per uns obrers no especialitzats més barats que només realitzaven un curt procés de

² Aquest procés de concentració ha estat tradicionalment atribuït a Antoni Fluxà (Barceló, 1958). Conta la tradició que els sabaters que treballaven per a Antoni Fluxà fabricaven individualment les sabates i que abans de sortir del taller amagaven el parell que estaven fent per por que el copiassin el model. Per tant, aquesta concentració inicial l'hem de considerar com una unió entre iguals, és a dir, no estaríem davant unes relacions entre empresaris i treballadors.

³ Aquest fet es demostra quan a la premsa inquera del 1914 es diu: **El dia 13, lunes, no se presentaron los obreros al taller ni recogieron el *aparaíat* los que trabajan en sus casas, la huelga estaba declarada.** En *CA-NOSTRA* n° 323, 1914.

la producció amb l'ajut de la maquinària. Com hem dit, aquest procés de concentració dels obrers en fàbriques mecanitzades no va desembocar en la formació d'unes poques grans fàbriques amb centenars o milers de treballadors, sinó que els petits tallers, més o manco mecanitzats, i el treball a domicili varen seguir essent majoritaris.

Dins tota aquesta superposició de diferents formes de produir sabates hem d'afegir, finalment, els tallers col·lectius. Aquests tallers estaven formats per una sèrie de sabaters que exposaven un capital i tenien una direcció en comú que organitzava els treballs. D'aquesta manera s'eliminava tot intermediari entre l'obrer i el consumidor. D'aquests tallers tenim molt poca informació, però sabem que cap al 1914 la premsa inquera posava en dubte la seva funcionalitat⁴.

A partir d'aquests coneixements històrics ens hem de demanar: i per què la indústria sabatera d'Inca no s'ha mecanitzat totalment?; per què la «moderna» i «mecanitzada» indústria que es va començar a introduir a principis de segle no va eliminar la presència del treball domiciliari i manual?; per què les fàbriques sempre s'han organitzat amb una estructura de petita empresa? Les raons són simples. En primer lloc, pels empresaris és més barat produir sabates a partir del treball a domicili, ja que d'aquesta manera no s'han d'invertir grans capitals en la construcció de fàbriques i en comprar i mantenir màquines, així, el capital immobilitzat és molt reduït i el risc de les inversions, mínim; en segon lloc, utilitzar el sistema de treball a domicili permet disposar d'una mà d'obra (generalment dones) infinitament expandible, però també fàcilment prescindible si en un moment de crisi es redueix la feina. Finalment, per a les persones que treballen a domicili aquest sistema els permet uns recursos familiars suplementaris i al mateix temps poden realitzar altres feines.

3. EL TEMPS I LA INDÚSTRIA (Primera meitat de s. XX)

Queda clar i demostrat que el procés d'industrialització inquer no segueix un desenvolupament que, de forma ràpida, crei uns grans centres fabrils, amb grans indústries, i amb una forta concentració de la mà d'obra a poques fàbriques. Tot al contrari, hi ha una convivència, com hem dit abans, de velles i noves formes de produir. Per tant, s'ha de pensar que es donaran de forma simultània dues formes d'organització del temps dins del treball. Per una part, una pròpia dels petits tallers no mecanitzats o dels obrers que treballaven pel seu compte a casa seva. Per altra part, una pròpia dels tallers ja mecanitzats on hi ha, com hem vist, una clara diferència entre assalariat i empresari.

⁴ ...creemos que pueden ser viables y provechosos los talleres colectivos cuando se tenga una dirección inteligente, instruida, sacrificada y gratuita; y unos empleados y obreros que en último término reconozcan la autoridad de esta dirección, aunque en la marcha ordinaria impulsan ellos mismos el taller. En CA-NOSTRA, 10 Octubre 1914

Amb la Revolució Industrial, segons E.P. Thompson (1967), es modificarà la concepció temporal dins dels processos de producció; d'aquesta manera apareixerà, dins les noves fàbriques, una rigorosa disciplina temporal que contrastarà amb la concepció temporal del món agrari i protoindustrial que segueix uns ritmes més naturals i sense dependre del rellotge.

La concepció del temps al treball era totalment diferent abans de l'inici del procés d'industrialització. Aquest fet es pot observar en el sector sabater a partir de les cançons populars que relaten el pas del temps. Aquestes cançons descriuen el funcionament de l'ofici de sabater dins els petits tallers no mecanitzats en quant a dies de feina. Com a tret més destacable hom pot observar la irregularitat que hi ha en els horaris de treball.

*Donetes de Catalunya
no us caseu amb sabaters
perquè passareu carrussa
i mai tendreu cap doblar:
es dilluns per la Sala
i es dimars a passejar,
tres dies a la setmana
passen sense treballar.
(...)
Els dilluns són maleïts;
els dimarts, resta com resta:
tots els sabaters fan festa
per por de punyir-se els dits.⁵*

Així mateix, els sabaters que treballaven dins aquests tallers amb estructures organitzatives preindustrials, a més de no treballar el dilluns i, en alguns casos, ni el dimarts, tenien uns dies de festa molt determinats. Per exemple, el Gremi de Sabaters d'Inca, segons Quetglas (1939), celebrava festa per Sant Marc, Sant Maties i Sant Llorenç. Recollint paraules d'Amades (1982) hem de dir que «els sabaters cada dilluns celebren la festa de llur patró, Sant Crispí, i l'endemà, dimarts, la de la seva esposa, Santa Susagna. Tot això ens demostra que l'organització del temps dins els petits tallers manuals era molt irregular. Com diu Thompson, (1967) mentre la producció s'organitzi dins una escala domèstica, de petits tallers i sense una gran divisió del treball el grau de sincronització del treball serà molt reduït. Així els obrers dels tallerets es podran permetre certa flexibilitat en els seus horaris de feina; d'aquí, la característica irregularitat de les normes de treball anteriors a les grans indústries mecanitzades.

⁵ Aquestes dues cançons estan recollides pel P.Ginard al Tom II del «Cançoner Popular de Mallorca. La primera està recollida d'Alaró i la segona, d'Inca.

A Inca, iniciat el procés d'industrialització en el sector de la sabata, els propietaris de les fàbriques, per obtenir una màxima rentabilitat a les seves fàbriques, generaran una sèrie de canvis a l'organització del temps de treball. Aquests canvis els hem pogut comprovar mitjançant la realització d'unes entrevistes a persones que treballaren a la indústria inquera de la sabata. Per exemple, Miquel Arrom⁶ ens conta com el 1923, quan ja s'han mecanitzat algunes fàbriques, va començar a treballar en un taller artesanal:

...quan tenia 11 anys vaig començar de mosso a Can Jeroniet. Feia feina a cal mestre amb dos mossos més. Allà feiem tota sa sabata. No teníem horari, en s'estiu hi feiem sa vetlada fent feina. Es dilluns, es mestre no feia feina, es posava es davantal net i s'ananva pes poble. Però es mossos fèiem feina aquest dia, però amb sa madona, quan es mestre se n'havia anat, anàvem a fer herba a un troç de terra seu.

Aquesta situació, on hi ha flexibilitat horària i una irregularitat amb les normes de treball, canviarà quan els inquers entrin a treballar a les fàbriques mecanitzades. Dins les fàbriques hi havia una reglamentació horària inflexible, hi havia uns obrers encarregats, únicament, de vigilar els horaris i la feina dels altres obrers, hi havia unes normatives que regulaven totalment el treball i hi havia sirenes que determinaven l'hora d'entrada, de sortida i de descans. Així ens ho conta una sabatera que ho visqué, Na Margalida Martorell⁷:

...vaig començar a fer feina des des 10 anys a can Piquero de dilluns a dis-sabte capvespre. Saps que hi anaven de rectes llavors! S'encarregat vigilava s'horari, vigilava que es obrers no berenassen mentres feien feina. En aquets temps dins sa fàbrica havíem de berenar d'amagat. Si veien que en entrar dues es berenar el te feien deixar a s'entrada. Si arribaves un minut tard trobaves tancat i no pories entrar fins una hora més tard i te llevaven aquesta hora. A can Piquero tenien una sirena, la tocaven 10 minuts abans d'entrar i també abans de sortir.

Finalment, hem de dir que la duració de la jornada de treball a les fàbriques mecanitzades estava al voltant de les 9 hores diàries. Però aquest horari va anar modificant-se al llarg del temps. Els entrevistats han coincidit en què, un cop s'estableix la II República, es generen uns canvis que afavoreixen els obrers inquers. En primer lloc, hi ha una reducció de la jornada de treball que passa a ser de 8 hores cada dia i de 6 dies a la setmana, treballant fins al dissabte capvespre⁸. En segon lloc, s'estableix una setmana de vacances durant l'estiu. Els entrevistats ens

⁶ Miquel Arrom de Can Quet. Nascut a Inca el 1912. Els seus pares eren campers

⁷ Catalina Martorell Genestra, nascuda a Inca el 1906. Filla d'un miner i una jornalera

⁸ La modificació dels horaris durant la II República va provocar una sèrie de problemes a Inca. Sobretot entre els propietaris de la fàbrica tèxtil de can Xilles i els seus treballadors recolats per la CNT.

han informat que, a finals de la dècada dels 30 o a principis de la dels 40, els sabaters decidiren treballar una hora més cada dia per poder acabar la feina els dissabtes a migdia. Així ens ho conta en Joan Seguí Bestard⁹:

...als 16 anys vaig anar a fer feina a sa fàbrica de Can Puig. Era una fàbrica amb màquines i jo no feia tota sa sabata. Primer vaig començar fent nou hores de dilluns fins es dissabte capvespre. Però quan vengué sa República posaren ses vuit hores i ets sabaters mos posàrem molt contents. Ets sabaters pareixíem es senyors des poble. Me pens que en es final de sa República, o ja en es Moviment vàrem començar a fer una hora més cada dia per no treballar es dissabte capvespre i fer sa setmana anglesa, i ses hores que fèiem de més eren per rescabalar ses festes no pagadores.

4. BREUS CONCLUSIONS

Durant el procés d'industrialització que es duqué a terme a Inca, des de finals del s. XIX fins a la primera meitat de l'actual segle, es pot observar que:

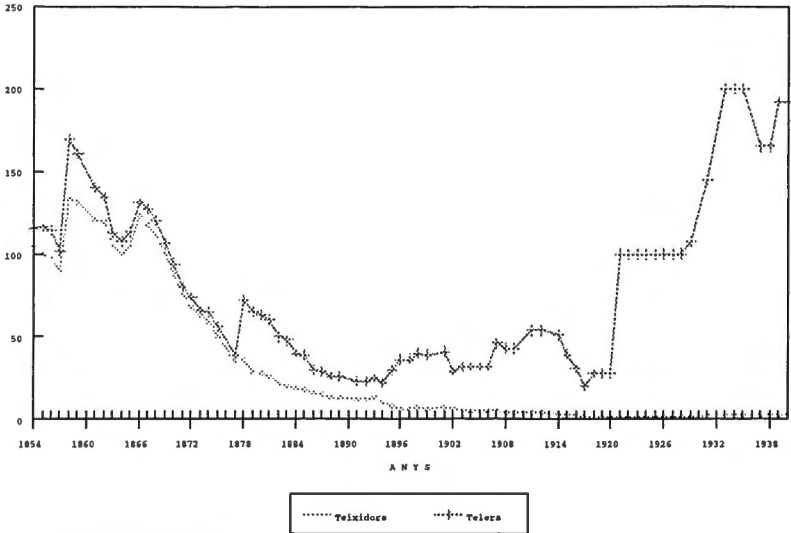
- el procés de mecanització de la indústria inquera tèxtil i sabatera, respecte a determinades zones d'Espanya i Europa, és molt tardana.
- el procés de mecanització no sempre és exitós: hi ha industrials que fracassen en la modernització de les fàbriques.
- la mecanització de la indústria és parcial i no afecta tots els fabricant. Per tant, conviuran, durant llargs períodes de temps, el sistema fabril i l'artesanal.
- Malgrat la mecanització de la indústria, les unitats de producció, generalment, seran reduïdes.
- L'organització del temps de treball a la indústria segueix el mateix model que el de l'organització de la producció: convivència de velles i noves formes.

---

⁹Joan Seguí va néixer a Inca el 1913. Els seus pares eren campers i ell, abans de fer de sabater, havia estat pintor.

EVOLUCIÓ DEL SECTOR TÈXIL

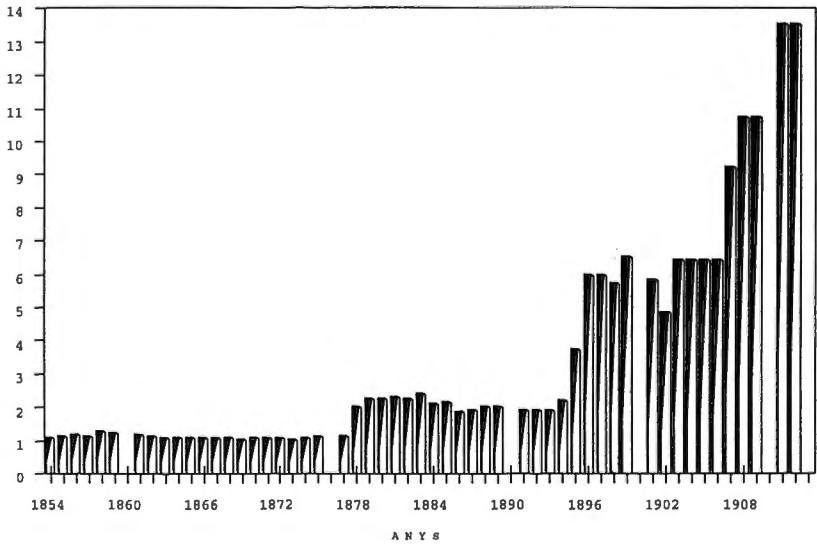
Nombre de teixidors i telers.
Inca 1854-1912

Font: Mètriques Industrials (ADMI)

NOMBRE DE TELERS PER TEIXIDOR

Tamany mitjà de les unitats de producció.
Inca 1854-1912

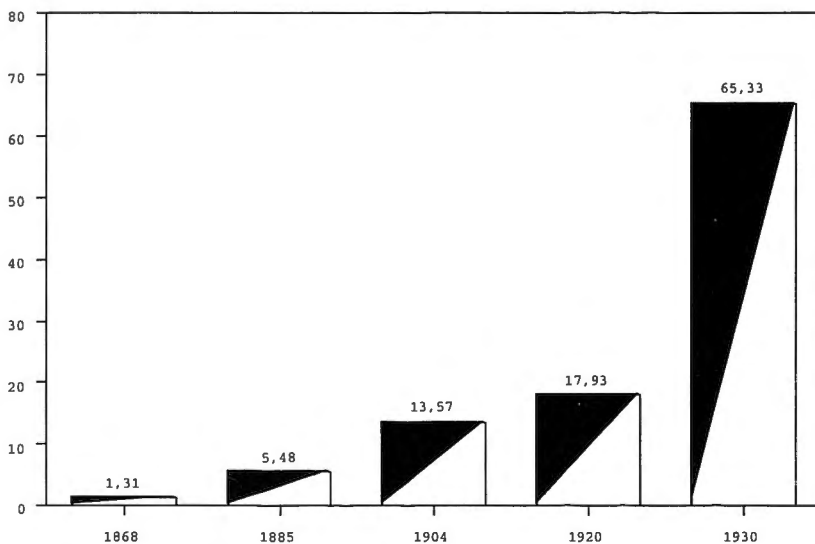

Font: Mètriques Industrials (ADMI)

NOMBRE DE SABATERS 'OBRERS' PER PATRÓ

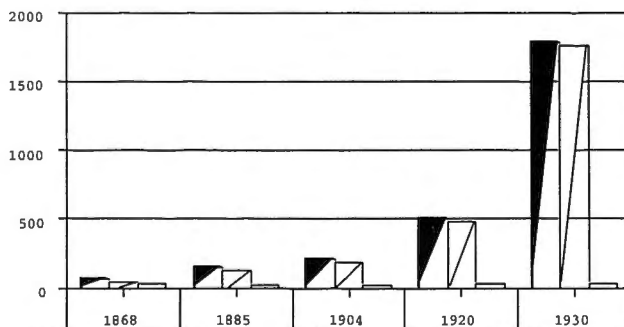
Tamany mitjà de les unitats de producció.
Inca (1868-1930)

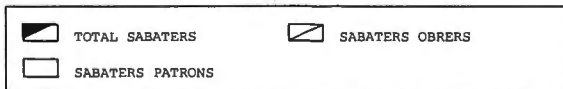
Font: Padrons i Matricules Industrials

EVOLUCIÓ DE LA INDÚSTRIA SABATERA

Nombre de sabaters.
Inca 1868-1930

TOTAL SABATERS	67	149	204	511	1791
SABATERS OBRERS	38	126	190	484	1764
SABATERS PATRONS	29	23	14	27	27

Font: Padrons i Matricules Industrials

QUADRE I: EVOLUCIÓ DE LA INDÚSTRIA SABATERA. INCA. 1868-1930

ANYS	SABATERS TOTAL	SABATERS «OBRERS»	SABATERS «PATRONS»	Tamany estructura producció	% sabaters menors 25 anys
1868	67	38	29	1,31	14,92
1885	149	126	23	5,48	18,12
1904	204	190	14	13,57	11,76
1920	511	484	27	17,93	33,60
1930	1791	1764	27	65,33	—

Font: Elaboració pròpia segons Padrans de Població i Matricules Industrials. Totes aquestes dades només recoeeixen els sabaters HOMES. S'ha de tenir present que les dones eren les encarregades, principalment, de cosir les pells. Però l'ocupació de les dones quasi mai no s'especifica en els padrons. Per tant, aquests valors numèrics que s'han obtingut, com a mínim, s'haurien de duplicar.

BIBLIOGRAFIA

- Amades, Joan (1982): **Costumari Català. El curs de l'any**. Ed. Salvat i Edicions 62. Barcelona
- Barceló, Bartomeu (1958): **Inca y su término. Iniciación a la Geohistoria del municipio**. Berg, Maxine (1987): **La era de las manufacturas. 1700-1820. Una nueva historia de la Revolución industrial británica**. Ed Crítica. Barcelona.
- Quetglas, Bartomeu (1939): **Los gremios de Mallorca**. Impremta Alcover. Palma de Mallorca.
- Manera, Carles (1990): «Industrialització sense revolució industrial. Mallorca, 1780-1880». **Estudis d'Història Econòmica**, 1990.1. Palma de Mallorca.
- Manera, Carles i Petrus, Joana M^a (1991): **Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca**. Ed. Ajuntament de Palma.
- Marquès, Miquel i Pieras, Miquel (1993): «Dos pobles productors de sabates: Inca versus Alaior. Primeres comparacions». **Revista de Menorca**.
- Martínez Carrión, José Miguel (1992): «Fuentes para el análisis regional de la industrialización española». **Estudis Baleàrics** n° 43, març-agost 1992.
- Pieras, Gabriel (1986): **Breu història d'Inca**. Ed. Ajuntament d'Inca.
- Pieras, Miquel (1991): «Apunts sobre l'evolució dels sectors tèxtil i del cuir a Inca». **DIJOUS, Setmanari d'Informació Local**, juny-agost 1991.
- Pieras, Miquel (1991): «Noves aportacions a l'origen de la indústria de la sabata». **DIJOUS, Setmanari d'Informació Local**, 8 agost 1991.
- Thompson, E.P. (1967): «Time, work-discipline and industrial capitalism». **Past & Present** n° 38. Està traduït al català a l'editorial Crítica, 1984.
- Vidal, A. (1992): «La fabricació de calçat de pell a Lluçmajor. Factors de localització i de producció». **Estudis Baleàrics** n° 43, març-agost 1992.